

Religious Content Analysis in Science Textbooks of the First Cycle of Elementary School and Student-Teachers' Satisfaction

Firoozeh Alavian¹, Fatemeh Dehghan Kolshadi²

¹ Farhangian University, Tehran, Iran (**Corresponding author**). F.alavian@cfu.ac.ir

² Elementary Education, Farhangian University, Isfahan, Iran. ms.teacher1382@gmail.com

Abstract

The purpose of the present study is to examine the extent of attention to religious and epistemic topics in science textbooks of grades one to three in elementary school, as well as student-teachers' satisfaction with the content of these textbooks in the curriculum. The statistical population of the research consisted of the mentioned textbooks and 30 elementary education student-teachers of Farhangian University in Isfahan. For data collection, qualitative content analysis was employed, and information was gathered through a detailed review of the textbook content. To evaluate the student-teachers' satisfaction with the religious and epistemic content of the textbooks, a questionnaire with a Likert scale was designed and distributed, with $P < 0.05$ considered as the significance level. The results show that the frequency percentage of religious and epistemic topics is 10.34% in the first-grade science textbook, 13.41% in the second-grade textbook, and 7.28% in the third-grade textbook. The mean satisfaction of student-teachers with the relevant content of these textbooks was 3.80 for grade one, 3.50 for grade two, and 3.10 for grade three. The findings reveal significant fluctuations in the level of attention to religious topics and in student-teachers' satisfaction. Considering the limited attention given to religious topics in the mentioned textbooks, the importance of integrating religious teachings with science becomes increasingly evident. Such integration can strengthen learning and contribute to the formation of students' religious identity.

Keywords: Science Textbooks, Elementary School (First Cycle), Religious Education, Curriculum, Student-Teachers, Farhangian University of Isfahan.

Received: 2024/10/04 ; **Revision:** 2024/11/26 ; **Accepted:** 2025/01/06 ; **Published online:** 2025/04/09

Cite this article: Alavian, F. & Dehghan Kolshadi, F. (2025). Religious Content Analysis in Science Textbooks of the First Cycle of Elementary School and Student-Teachers' Satisfaction. *Journal of transcendental education*, 4(1), p. 117-138.

Publisher: Teacher-Propagator Training Center of Seminaries
©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

Article type: Research Article
<https://tarbiatmotali.ismc.ir/>

تحلیل محتوای دینی در کتاب‌های علوم تجربی دوره اول ابتدایی و رضایت دانشجومعلمان

فیروزه علویان^۱، فاطمه دهقان کلشادی^۲

^۱ دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، F.alavian@cfu.ac.ir
^۲ آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان، اصفهان، ایران. ms.teacher1382@gmail.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی میزان توجه به مباحث دینی و معرفتی در کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های اول تا سوم ابتدایی و رضایت دانشجومعلمان از محتوای این کتاب‌ها در برنامه درسی بوده است. جامعه آماری پژوهش شامل کتاب‌های موردنظر و ۳۰ دانشجومعلم آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان اصفهان است. برای جمع‌آوری داده‌ها از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شده و اطلاعات از طریق بررسی دقیق محتوای کتاب درسی جمع‌آوری گردید. برای ارزیابی میزان رضایت دانشجومعلمان از محتوای دینی و معرفتی کتاب‌های موردنظر، پرسشنامه‌ای با مقیاس لیکرت طراحی و توزیع شد و $P < 0.05$ به عنوان سطح معنی‌داری در نظر گرفته شد. نتایج نشان می‌دهد درصد فراوانی مباحث دینی و معرفتی در کتاب علوم اول ابتدایی ۱۰٫۳۴٪، در کتاب علوم دوم ابتدایی ۱۳٫۴۱٪ و در کتاب علوم سوم ابتدایی ۷٫۲۸٪ است. میانگین رضایت دانشجومعلمان از محتوای موردنظر این کتاب‌ها به ترتیب برابر با ۳٫۸۰ برای کتاب علوم اول، ۳٫۵۰ برای کتاب علوم دوم و ۳٫۱۰ برای کتاب علوم سوم است. یافته‌ها حاکی از نوسانات فراوان در میزان توجه به مباحث دینی و رضایت دانشجومعلمان است. با توجه به محدود بودن میزان توجه به مباحث دینی در کتاب‌های یاد شده، اهمیت ادغام آموزه‌های دینی با علم بیش‌ازپیش نمایان می‌شود. ادغام این دو حوزه می‌تواند به تقویت یادگیری و شکل‌گیری هویت دینی دانش‌آموزان کمک کند.

کلیدواژه‌ها: کتاب علوم تجربی، دوره اول ابتدایی، درس دینی، برنامه درسی، دانشجو معلم، دانشگاه فرهنگیان اصفهان.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۳؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۹/۰۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۷؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

استاد به این مقاله: علویان، فیروزه؛ دهقان کلشادی، فاطمه (۱۴۰۴). تحلیل محتوای دینی در کتاب‌های علوم تجربی دوره اول ابتدایی و رضایت دانشجومعلمان. *تربیت متعالی*، ۴(۱)، ص ۱۱۷-۱۳۸.

<https://tarbiatmotali.ismc.ir/>

ناشر: مرکز تربیت معلم مبلغ
نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

۱. مقدمه

آموزش و پرورش به‌عنوان نهادی تأثیرگذار در شکل‌دهی به هویت فردی و اجتماعی، مسئولیت انتقال همزمان «دانش علمی» و «ارزش‌های دینی» را برعهده دارد. در این میان، کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به‌ویژه علوم تجربی، ابزارهای مهمی برای انتقال دانش و ارزش‌ها به کودکان محسوب می‌شوند. علوم تجربی به‌عنوان یکی از دروس علوم پایه در سیستم آموزشی، نه تنها به آموزش مفاهیم علمی می‌پردازد، بلکه باید پیوندی معنادار بین علم و معارف دینی ایجاد کند (علویان و دهقان کلشادی، ۱۴۰۳؛ نوروزی‌نژاد و طباطبایی، ۱۳۹۹). این مقاله با تمرکز بر کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های اول تا سوم ابتدایی، به بررسی میزان تلفیق مباحث دینی و معرفتی با محتوای علمی پرداخته و رضایت دانشجومعلمان از این محتوا را تحلیل می‌کند. اهمیت این پژوهش از چند نظر قابل توجه است. نخست آنکه، سند برنامه درسی ملی بر تربیت متوازن در ابعاد علمی، دینی، فرهنگی و اجتماعی تأکید دارد (مقیمیان و همکاران، ۱۴۰۳) و غفلت از هریک از این ساحت‌ها، به‌ویژه بُعد دینی، به تقلیل‌گرایی آموزشی منجر می‌شود. دوم، کودکان در سنین ابتدایی، آمادگی بیشتری برای درک مفاهیم ارزشی و دینی دارند (نوذری، ۱۳۹۱). بنابراین، طراحی محتوای علوم تجربی با رویکرد تلفیقی به تقویت هویت دینی و تفکر انتقادی آنها کمک می‌کند. همچنین، با وجود مطالعات متعدد درباره محتوای کتاب‌های علوم، به‌میزان انطباق این محتوا با آموزه‌های دینی و نظرات دانشجومعلمان به‌عنوان آینده‌سازان نظام آموزشی، کمتر توجه شده است. چارچوب نظری این پژوهش بر دو رکن اساسی استوار است: نخست، نظریه تلفیق علم و دین که براساس دیدگاه‌هایی مانند «همگرایی علم و دین» (پارکر، ۲۰۲۲)^۱ شکل گرفته و تأکید دارد که آموزش علوم باید به‌گونه‌ای طراحی شود که دانش‌آموزان بتوانند ارتباط بین پدیده‌های طبیعی و خالق هستی را درک کنند. دوم، نقش معلم به‌عنوان واسطه تربیتی؛ همچنان‌که مطالعاتی مانند بیلینگزلی و همکاران (۲۰۱۴) نشان می‌دهد، توانایی معلمان در ادغام مباحث دینی با علوم تأثیر مستقیمی بر کیفیت یادگیری دارد.

پژوهش‌های متعددی به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی پرداخته و نشان داده‌اند که این کتاب‌ها به‌طور کلی به مفاهیم علمی توجه بیشتری دارند و مباحث دینی و معرفتی در آنها کمتر مورد توجه قرار گرفته است (جعفری هرندی، ۱۳۹۷؛ نوروزیان، همکاران، ۱۳۹۹). این موضوع به عدم توازن در آموزش ارزش‌ها و علم منجر می‌شود. برخی از مطالعات قبلی نشان داده‌اند که محتوای آموزشی، تأثیر زیادی بر شکل‌گیری هویت دینی دانش‌آموزان دارد. این پژوهش‌ها بر اهمیت توجه به مباحث دینی در

کتاب‌های درسی تأکید کرده‌اند تا دانش‌آموزان بتوانند هویت دینی خود را در کنار یادگیری علمی تقویت کنند (آنتو^۱ و همکاران، ۲۰۲۳؛ هالستد و تیلور، ۲۰۰۰^۲؛ مک گوایر، ۲۰۰۸^۳؛ ورمیر^۴ و همکاران، ۲۰۰۱). پژوهش‌های دیگر نشان داده‌اند که ادغام آموزه‌های دینی در آموزش علوم به تقویت یادگیری و انگیزه دانش‌آموزان کمک می‌کند. این ادغام به ایجاد ارتباط معنادار بین مفاهیم علمی و ارزش‌های دینی منجر می‌شود، که در نهایت بر کیفیت یادگیری تأثیر مثبت دارد (سانتوسو^۵ و همکاران، ۲۰۲۲؛ سودادی و همکاران، ۲۰۲۴^۶؛ سوسانتی^۷ و همکاران، ۲۰۲۴). برخی مطالعات نیز به بررسی چگونگی ادغام علم و دین در نظام آموزشی پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که ادغام موفقیت‌آمیز این دو حوزه، به ایجاد تفکر انتقادی و تقویت روحیه پرسشگری در دانش‌آموزان منجر می‌شود (ناسوچا و خوزین، ۲۰۲۳^۸). از نظر بیلینگزلی و همکاران (۲۰۱۴)، معلمان نیز نقش مهمی در انتقال مباحث دینی و معرفتی دارند. توانایی معلمان در ادغام این مباحث با محتوای علمی، تأثیر به‌سزایی بر یادگیری دانش‌آموزان دارد و بر کیفیت آموزش علوم تجربی تأثیرگذار است (باوریان، ۲۰۱۶^۹؛ بیلینگزلی^{۱۰} و همکاران، ۲۰۱۴). با وجود شواهد فوق و علی‌رغم تأکید اسناد بالادستی بر تلفیق علم و دین، پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهند که کتاب‌های علوم تجربی دوره ابتدایی، عمدتاً بر مفاهیم علمی متمرکز بوده و مباحث دینی در آنها حاشیه‌ای یا فاقد عمق است. از سوی دیگر، عدم رضایت دانش‌جومعلمان از محتوای موجود، می‌تواند نشان‌دهنده ضعف در طراحی آموزشی مباحث دینی باشد. بر این اساس، پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سؤالات است:

(۱) میزان توجه به مباحث دینی و معرفتی در کتاب‌های علوم تجربی دوره اول ابتدایی چقدر است؟

(۲) آیا دانش‌جومعلمان از این محتوا رضایت دارند؟

(۳) چگونه می‌توان این محتوا را با اهداف سند برنامه درسی ملی همسو کرد؟

این مطالعه با تحلیل محتوای کیفی-کمی کتاب‌های علوم و پیمایش نظرات دانش‌جومعلمان، به دنبال

1. Anto

2. Halstead & Taylor

3. McGuire

4. Vermeer

5. Santoso

6. Sudadi

7. Susanti

8. Nasucha & Khozin

9. Baurain

10. Billingsley

ارائه راهکارهایی برای بهبود تلفیق علم و دین در برنامه درسی است. یافته‌های این پژوهش می‌تواند به مسئولان و برنامه‌ریزان آموزشی کمک کند تا در هنگام طراحی کتاب‌ها و برنامه‌های درسی، تعادل بهتری بین آموزش مفاهیم علمی و ارزش‌های دینی و اخلاقی برقرار کنند. یافته‌های این پژوهش برای یادآوری طراحی محتوای آموزشی متوازن در برنامه درسی توسط سیاست‌گذاران آموزشی مفید است.

۲. روش پژوهش

۲-۱. رویکرد پژوهش

این پژوهش از نوع تحلیل محتوا^۱ است که به بررسی سیستماتیک و دقیق متن کتاب‌های درسی علوم تجربی دوره اول ابتدایی (اول تا سوم) می‌پردازد.

۲-۲. روش

این پژوهش با رویکرد ترکیبی (کیفی-کمی) و با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های درسی و سنجش میزان رضایت دانشجومعلمان انجام شده است. انتخاب این رویکرد به دلیل نیاز همزمان به تحلیل عمیق محتوای متنی کتاب‌ها (بخش کیفی) و اندازه‌گیری نظام‌مند نظرات جامعه آماری (بخش کمی) صورت گرفته است. در بخش کیفی از روش تحلیل محتوای مضمونی با الگوی براون و کلارک^۲ (۲۰۰۶) و در بخش کمی از روش پیمایش مقطعی با ابزار پرسشنامه استفاده شده است (براون و کلارک، ۲۰۰۶).

۲-۳. جامعه آماری

جامعه آماری این پژوهش شامل دو بخش است: ۱) جامعه متنی شامل کلیه کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های اول تا سوم چاپ ۱۴۰۳-۱۴۰۴ که با روش هدفمند و براساس سند برنامه درسی ملی انتخاب شدند، و ۲) جامعه انسانی متشکل از دانشجومعلمان رشته آموزش ابتدایی ورودی ۱۴۰۱ دانشگاه فرهنگیان مرکز شهید رجایی اصفهان که دروس آموزش علوم را گذرانده، با محتوای کتاب‌های درسی آشنا شده و در محدوده سنی ۲۱-۲۴ سال بودند. انتخاب این جامعه انسانی به دلیل دارا بودن دانش تخصصی از فرآیند آموزشی، تجربه مستقیم در مواجهه با محتوای درسی و تناسب سنی با اهداف پژوهش صورت گرفت. نمونه‌گیری به روش در دسترس از بین افراد واجد شرایط انجام شد و حجم نمونه ۳۰ نفری براساس سه عامل تعیین گردید: نخست، محدودیت‌های دسترسی به جامعه آماری؛ دوم، ماهیت کیفی-توصیفی

1. Content Analysis

2. Braun & Clarke

پژوهش که هدف آن کشف نظرات تخصصی بود. همه شرکت‌کنندگان به صورت داوطلبانه در تکمیل پرسشنامه مشارکت کردند.

۴-۲. ابزار جمع‌آوری داده‌ها

ابزار اصلی جمع‌آوری داده‌ها برای جامعه متنی، چک‌لیست محقق‌ساخته است؛ که براساس مؤلفه‌های دینی، اسلامی، اخلاقی و معرفتی طراحی شده است. این چک‌لیست شامل عناصری مانند آموزه‌های اعتقادی، اخلاقی، مناسکی و معرفتی است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها برای جامعه انسانی، پرسشنامه‌های مقیاس لیکرت بوده که به ارزیابی میزان رضایت دانشجویان معلم از محتوای دینی و معرفتی کتاب‌ها می‌پردازد. فرآیند کدگذاری شامل مرور اولیه متن کتاب‌ها، استخراج کدهای باز مرتبط با مباحث دینی و معرفتی، و دسته‌بندی آنها در قالب مقوله‌های اعتقادی، اخلاقی، معرفتی و مناسکی بود. برای تسهیل فرآیند کدگذاری و دسته‌بندی، داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA کدگذاری شده و با روش تحلیل مضمون مورد بررسی قرار گرفتند.

۵-۲. روایی و پایایی ابزارها

روایی محتوایی ابزارها با بررسی توسط ۳ متخصص (برنامه‌ریزی درسی، تخصصی آموزش علوم تجربی و معارف اسلامی) ($CVR=0.74$)؛ و پایایی پرسشنامه با آزمون آلفای کرونباخ ($\alpha=0.81$) تأیید شد. برای تضمین قابلیت اعتبار تحلیل محتوا نیز از بازبینی توسط دو کدگذار مستقل با میزان توافق ۷۷٪ (طبق فرمول هولستی) استفاده گردید.

۶-۲. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

داده‌های کیفی: داده‌های حاصل از تحلیل محتوای کتاب‌ها به صورت توصیفی و با استفاده از جداول فراوانی تحلیل شدند. این جداول شامل درصد فراوانی مباحث دینی، اسلامی، اخلاقی و معرفتی در هر کتاب هستند.

داده‌های کمی: داده‌های حاصل از پرسشنامه‌ها با استفاده از نرم‌افزار Prism تجزیه و تحلیل شدند. آزمون‌های آماری مانند t-test و ANOVA برای مقایسه میانگین رضایت دانشجویان معلم از محتوای کتاب‌های مختلف استفاده شدند. $P < 0.05$ به عنوان سطح معنی‌داری در نظر گرفته شد.

۳. یافته‌ها

یافته‌ها نشان داد که کتاب‌های علوم پایه دوم، بیشترین توجه را به مباحث دینی داشته‌اند (۱۳/۴۱٪)؛ در حالی که این میزان در پایه سوم به ۷/۲۸٪ کاهش یافته است. این اختلاف و تفاوت‌ها نیاز به بازنگری

در برنامه‌ریزی درسی دارد. جدول (۱) به تحلیل مباحث دینی و معرفتی در کتاب علوم اول ابتدایی اختصاص دارد. نتایج این جدول نشان‌دهنده میزان گنجانیدن مفاهیم دینی و اخلاقی در محتوای آموزشی این کتاب است و به درک بهتر از تأثیر آن بر دانش‌آموزان کمک می‌کند.

جدول ۱- مباحث دینی، معرفتی، اسلامی کتاب علوم اول ابتدایی

ردیف	ردیف	متن	شکل	هدف آموزشی و ارتباط آن با معرفت‌شناسی	پیش‌نیازها	ارزیابی و سنجش	پیشنهادهایی برای معلمان	شماره صفحه
۳	۳۳	گفت‌وگو درباره نعمت سلامتی	-	آشنایی با نعمت سلامتی و شکرگزاری	دانش قبلی	استفاده از سوالات باز	درگیر کردن دانش‌آموزان در بحث سلامتی و شکرگزاری	۲۳
۷	۵۶	-		آشنایی با اماکن مذهبی	آگاهی از محیط	سنجش ارزش‌های اخلاقی	پرسش درباره مسجدالنبی و ایجاد احساس محبت نسبت به پیامبر(ص)	۵۶
۹	۶۵	-		آشنایی با هنر سفالگری و آثار هنری (اینجا تابلو ادعیه)	دانش قبلی	درک مفاهیم اساسی دینی	درخواست از دانش‌آموزان در پیدا کردن آثار دینی و مذهبی	۶۵
۱۰	۶۷	-		دقت و تأمل درباره عظمت اسم الله	آگاهی از محیط	درک مفاهیم مهم دینی	بحث درباره اهمیت وجود نام خدا در پرچم ایران	۶۷
۱۱	۷۳	شگفتی‌های آفرینش زمینه‌ساز خداجویی است.		آشنایی با شگفتی‌های آفرینش و خالق آن	تفکر انتقادی و تحلیلی	درک مفاهیم اساسی دینی	بحث درباره شگفتی‌های خلقت و خالق آن	۷۳
۱۲	۸۰	-		دقت و تأمل درباره عظمت اسم الله	آگاهی از محیط	درک مفاهیم مهم دینی	از دانش‌آموزان بپرسید چرا نام خدا وسط پرچم ایران است؟	۸۰
۱۲	۸۶	-		دقت و تأمل درباره عظمت اسم الله	آگاهی از محیط	درک مفاهیم مهم دینی	بحث درباره وجود نام خدا در پرچم ایران	۸۶

آموزه‌های اعتقادی

مؤلفه‌ها	ردیف	متن	شکل	هدف آموزشی و ارتباط آن با معرفت‌شناسی	پیش‌نیازها	مهارت‌های مورد نیاز	ارزیابی و سنجش	پیشنهادهایی برای معلمان	شماره صفحه
آموزه‌های اخلاقی و ارزشی	۱۳	قطب‌نما و قیله‌نما از آهنربا درست شده‌اند.		آشنایی با قیله‌نما و کاربرد آن در نماز	دانش قبلی	مهارت‌های تفکر و تحلیل	سنجش توانایی اجرای فعالیت‌های دینی	آموزش استفاده از قیله‌نما	۹۸
	۱	بازی فرصتی برای یادگیری است.	-	آشنایی با اهمیت فرصت‌ها و قدرشناسی	روش‌های یادگیری	مهارت‌های تفکر و تحلیل	سنجش تغییر نگرش‌ها و ارزش‌های اخلاقی	ذکر داستان‌هایی درباره از دست دادن فرصت‌ها و اهمیت قدرشناسی	۱۰
	۲	حواس نعمت‌های خداوند هستند. مواظب نعمت‌های او باشیم.	-	آشنایی با اهمیت حواس و شکرگزاری از خداوند	آشنایی با اصول اخلاقی	مهارت‌های تفکر و تحلیل	ارزیابی توانایی تحلیل مسائل اخلاقی	بحث درباره اهمیت حواس و شکرگزاری خداوند	۱۶
	۵	روی زمین آشغال نریزید.	-	بیان وظیفه اخلاقی در پاکیزگی محیط	مهارت اجتماعی	مهارت‌های تفکر و تحلیل	ارزیابی مشارکت در پاکیزگی مدرسه	بحث درباره پاکیزگی محیط و راهکارهای آن	۳۵
	۵	سپردن نگهداری از گیاه به فرزند خود	-	مراقبت از مخلوقات الهی	آشنایی با اصول اخلاقی	مهارت‌های تفکر و تحلیل	ارزیابی تکالیف خانگی و پروژه‌ها	کاشت گیاه و آموزش مراقبت از موجودات زنده	۳۹
	۶	راه‌های صرفه‌جویی در مصرف آب	-	بیان اهمیت آب و صرفه‌جویی آن	مهارت‌های قبلی	مهارت‌های تفکر و تحلیل	تشویق به تفکر انتقادی	بحث درباره اهمیت آب و صرفه‌جویی در مصرف آن	۴۶
	۱۱	روش‌های جلوگیری از آتلاف گرما در محیط	-	بیان گرما به‌عنوان انرژی آفرینش	آگاهی از محیط	مهارت‌های تفکر و تحلیل	ارزیابی تکالیف خانگی و پروژه‌ها	بحث درباره اهمیت گرما و جلوگیری از هدر رفت آن	۷۷
	۳	پاکیزگی نشانه ایمان است.		پاکیزگی در اسلام و اهمیت آن	آشنایی با اصول اخلاقی	مهارت‌های تفکر و تحلیل	سنجش توانایی اجرای آموزه‌های دینی	بحث درباره اهمیت پاکیزگی از دید اسلام	۲۰

مؤلفه	ردیف	متن	شکل	هدف آموزشی و ارتباط آن با معرفت‌شناسی	پیش‌نیازها	مهارت‌های مورد نیاز	ارزیابی و سنجش	پیشنهادهایی برای معلمان	شماره صفحه
آموزش‌های عاطفی در معرفت‌شناسی	۳	آموزش لذت هدیه دادن	-	آموزش بخشندگی و مهربانی	عواطف	ع	ارزیابی میزان همدلی و احترام	تشویق به مهربانی و اشتراک تغذیه با رعایت بهداشت	۲۲
	۴	گفت‌وگو درباره مراقبت از جانوران	-	مراقبت از جانوران و محیط	یادگیری	د	ارزیابی تکالیف خانگی و پروژه‌ها	مشاهده رفتار جانوران و مراقبت از آنها	۳۱
	۵	مراقب خودتان و گیاهان باشید.	-	سفارش به مراقبت از خود و گیاهان	آشنایی با اصول اخلاقی	ب	سنجش تغییرات در نگرش‌ها و ارزش‌ها	مراقبت از خود و گیاهان به‌عنوان مخلوقات الهی	۳۵
	۵	راه‌هایی حفظ گیاهان	-	بیان اهمیت حفاظت از گیاهان به‌عنوان نعمت‌های الهی	آشنایی با اصول اخلاقی	ج	ارزیابی تکالیف خانگی و پروژه‌ها	تحقیق درباره حفاظت از گیاهان و اجرای راهکارها	۴۱
	۳	سپردن مسئولیت برای پاکیزه نگه‌داشتن مدرسه و خانه	-	مسئولیت‌پذیری در پاکیزگی محیط	مهارت‌های اجتماعی	د	ارزیابی مشارکت در فعالیت‌های گروهی	مسئولیت‌پذیری در پاکیزگی محیط	۲۱
آموزش‌های علمی و معرفتی	۶	هر چیز زنده‌ای را از آب به وجود آورديم (قرآن کریم)	-	بیان اهمیت آب در پیدایش و بقای موجودات	دانش قبلی	و	ارزیابی توانایی تحلیل مسائل دینی	تفکر درباره نقش آب در حیات موجودات زنده	۴۳

جدول (۲) به بررسی مشابهی در مورد کتاب علوم دوم ابتدایی پرداخته است. این جدول اطلاعاتی را ارائه می‌دهد که نشان‌دهنده روند توجه به مباحث دینی و معرفتی در این مقطع تحصیلی است و به شناسایی تغییرات یا ثبات‌های موجود در محتوای آموزشی کمک می‌کند.

جدول ۲- مباحث دینی، معرفتی، اسلامی کتاب علوم دوم ابتدایی

موضوع	ردیف	متن کتاب	شکل	هدف	پیش‌نیازها	پیش‌نیازهای آموزشی و تربیتی	ارزیابی و سنجش	پیشنهادهایی برای معلمان	شماره صفحه
آموزه‌های اعتقادی	۱	قرآن کریم: در زمین بگردید و بنگرید خداوند چگونه آفرینش را آغاز کرده است.	-	آشنایی با شگفتی‌های خلقت.	تفکر انتقادی	۳۳:۱	سنجش نگرش‌ها	تشویق دانش‌آموزان به تأمل در عظمت الهی.	۱۳
	۳	اهمیت شب و روز در قرآن	-	آشنایی با حکمت الهی در خلقت روز و شب.	تفکر تحلیلی	۳۳:۲	تفکر انتقادی	بحث درباره فایده خلقت روز و شب.	۳۳
	۴	اوست (خدا) کسی که زمین را برای شما رام گردانید (ملک، ۱)	-	آشنایی با کرامت انسان.	تفکر تحلیلی	۳۳:۲	سنجش نگرش‌ها	بحث درباره شگفتی‌های زمین.	۳۱
	۵	-		آشنایی با گلدسته‌های مساجد.	دانش قبلی	۳۳:۳	تحلیل مسائل دینی	بازدید از مسجد و بحث درباره گلدسته‌ها.	۴۴
	۵	نقاره‌زنی در حرم امام رضا(ع) برای اطلاع از طلوع و غروب خورشید.		آشنایی با رسم نقاره‌زنی.	دانش قبلی	۳۳:۳	درک مفاهیم دینی	بحث درباره نقاره‌زنی در حرم امام رضا(ع).	۴۵
	۶	استان تهران - شهر ری، ساعت آفتابی حرم حضرت عبدالعظیم (س)		آشنایی با ساعت آفتابی.	دانش قبلی	۳۳:۳	تحلیل اهمیت وجود ساعت آفتابی در مکان مذهبی	بحث درباره ساعت آفتابی و کاربرد دینی آن.	۵۱
آموزه‌های اخلاقی و ارزشی	۱۴	به نان احترام بگذارید که خداوند به آن احترام گذاشته است (پیامبر اکرم (ص))	-	آشنایی با حرمت نان از دیدگاه دینی.	دانش قبلی	۳۳:۳	سنجش نگرش‌ها	بحث درباره حرمت نان و اهمیت آن.	۱۰ ۱
	۲	گفت‌وگو درباره مصرف درست آب	-	آشنایی با اهمیت آب و صرفه‌جویی.	دانش قبلی	۳۳:۳	درک اهمیت صرفه‌جویی	بحث درباره راه‌های صرفه‌جویی در مصرف آب.	۲۰
	۲	ترغیب بچه‌ها به داشتن محیط سالم برای زندگی سالم	-	دعوت به سالم نگه‌داشتن محیط و لزوم آن برای سلامت.	آگاهی از محیط	۳۳:۳	سنجش ارزش‌های اخلاقی	بحث درباره راه‌های سالم‌سازی محیط.	۲۱

ردیف	شماره صفحه	متن کتاب	شکل	هدف	پیش‌نیازها	مهارت‌های مورد نیاز	ارزیابی و سنجش	پیشنهادهایی برای معلمان	شماره صفحه
آموزش‌های سنانکی و عملی	۳	آموزش عدم اسراف دانه لوبیا برای آزمایش.	-	آشنایی با نادرست بودن اسراف.	آشنایی با اصول اخلاقی	مطالعه و تفکر	ارزیابی تکالیف	بحث درباره اسراف و صرفه‌جویی	۲۸
	۷	اگر روزی سوخت‌ها تمام شوند، چه مشکلاتی پیش می‌آید؟	-	آشنایی با اهمیت سوخت‌ها.	آگاهی از محیط	تفکر و نقد	تفکر انتقادی	بحث درباره صرفه‌جویی در مصرف سوخت.	۵۸
	۱۱	چه افرادی برای بزرگ شدن شما تلاش کرده‌اند و برای قدردانی از آن‌ها چه کارهایی انجام می‌دهید؟	-	آشنایی با زحمات والدین.	آشنایی با اصول اخلاقی	مطالعه و تفکر	ارزیابی همدلی	بحث درباره قدردانی از والدین.	۷۹
	۱۱	قرآن کریم: به پدر و مادر خود نیکی کنید، «و بالوالدین احسانا» (بقره، ۸)	-	قدردانی و سپاسگزاری از زحمات والدین و نیکی به آن‌ها.	احساسات و عواطف	مطالعه و تفکر	ارزیابی میزان همدلی و احترام به دیگران	بیان زحمات والدین و تشویق آن‌ها به ذکر نمونه‌های احترام به پدر و مادر.	۷۹
	۱۳	تصمیم‌گیری درباره باقیمانده مواد غذایی و پاکیزگی کلاس بعد از جشن	-	آشنایی با اصول همکاری، نظافت و پرهیز از اسراف.	اجتماعی	مطالعه و تفکر	سنجش توانایی کار گروهی	دادن فرصت هم‌فکری، مرتب و پاکیزه کردن کلاس و تصمیم‌گیری.	۹۱
	۱۳	ما چگونه می‌توانیم به مأموران شهرداری در جابه‌جایی زباله‌ها کمک کنیم؟	-	آشنایی با همکاری و مسئولیت‌پذیری.	اخلاقی	مطالعه و تفکر	سنجش حس همکاری	بحث درباره همکاری و کمک به دیگران.	۹۵
	۱۴	اهمیت نان، احترام به آن و روش درست مصرف کردن نان را به آن‌ها بیاموزید.	-	آشنایی با حرمت نان.	دانش قبلی	مطالعه و تفکر	سنجش نگرش‌ها	به چالش کشیدن موضوع اسراف و کمبود نان.	۱۰ ۳
	۲	چگونه می‌توانیم هوایی سالم داشته باشیم؟	-	آشنایی با اهمیت پاکیزگی هوا.	تجربیات قبلی	مطالعه و تفکر	تحلیل مسائل آلودگی	بحث درباره آلودگی هوا و راه‌های پاکیزگی آن.	۱۷

موضوع	ردیف	متن کتاب	شکل	هدف	پیش‌نیازها	مهارت‌های موردنیاز	ارزیابی و سنجش	پیشنهادهایی برای معلمان	شماره صفحه
موضوعات پایه	۲	گفت‌وگو درباره راه‌های سالم‌سازی محیط	-	آشنایی با وظیفه اخلاقی در سالم‌سازی محیط.	آگاهی از محیط	مهارت‌های عملی	تحلیل راه‌های سالم‌سازی محیط	بحث درباره راهکارهای سالم‌سازی محیط.	۲۱
	۷	با کودکان درباره راه‌هایی که می‌توانید میزان مصرف سوخت را در خانواده خود کاهش دهید، گفت‌وگو کنید.		اشاره به اهمیت سوخت‌ها در زندگی و لزوم استفاده صحیح از آن‌ها	آگاهی از محیط	تفکر	ارزیابی درک محدودیت‌های سوخت‌ها	تحریک حس خداشناسی از طریق مسئولیت‌پذیری در قبال منابع طبیعی	۵۸
	۱۱	امام علی(ع): مسواک زدن سبب رضایت و خشنودی خداوند است.	-	اهمیت مسواک زدن نزد خداوند.	دانش قبلی	مهارت‌های عملی	بررسی درست مسواک زدن	بیان فواید بسیار مسواک زدن و گزارش روزانه.	۸۰
	۱۲	قرآن کریم: ای مردم، از آنچه در زمین حلال و پاکیزه است، تناول کنید (بخورید) (بقره، ۱)	-	سفارش به تناول از رزق و روزی پاک	دانش قبلی	مهارت‌های عملی	سنجش تغییرات در نگرش‌ها و ارزش‌های اخلاقی	توصیه به خوردن و آشامیدن از خوراکی‌های حلال.	۸۴
آموزه‌های اجتماعی	۱۴	برای آنکه مقدار کمتری نان دور ریخته شود، چه راه‌حلی را پیشنهاد می‌کنید؟	-	تأکید بر حرمت نان و کاهش دورریز کردن این برکت الهی.	آشنایی با اصول اخلاقی	تفکر انتقادی	تشویق به تفکر انتقادی	بحث درباره حرمت نان و راه‌های کاهش دورریز آن.	۱۰ ۳
	۳	به دانش‌آموزان چگونگی انجام فعالیت گروهی و رعایت نظم و نوبت را آموزش دهید.	-	لزوم آموزش انجام فعالیت گروهی و رعایت نظم و نوبت.	مهارت‌های اجتماعی	اجتماعی	ارزیابی مشارکت	نظارت بر مشارکت، همکاری و نظم به‌عنوان ارزش‌های الهی.	۲۴
	۲	چگونه می‌توانیم به حفظ محیط زندگی جانداران کمک کنیم؟	-	حساسیت نسبت به محافظت از محیط زیست و جانداران.	احساسات و عواطف	مهارت‌های عملی	ارزیابی تجربیات بچه‌ها در این مورد	تحریک حس مسئولیت و کمک به جانداران.	۲۱

ردیف	موضوع	متن کتاب	شکل	هدف	پیش‌نیازها	پیش‌نیازهای علمی و روشی	ارزیابی و سنجش	پیشنهادهایی برای معلمان	شماره صفحه
۱۰		از چه راهایی می‌توانیم به جانوران کمک کنیم تا سالم بمانند؟	-	لزوم احساس مسئولیت در حفظ سلامتی جانوران.	احساسات و عواطف	دانش قبلی	ارزیابی میزان توجه به جانوران	بیان احساسات نسبت به جانوران و راه‌های محافظت از آن‌ها.	۷۳
۲	آشنایی علمی و معرفتی	«و هرچیز زنده‌ای را از آب پدید آورديم» (انبیاء، ۳).	-	بیان اهمیت آب و نقش آن در حیات همه موجودات.	روش‌های یادگیری	دانش قبلی	تشویق به تفکر انتقادی	تشویق دانش‌آموزان به تفکر درباره روز بدون آب برای پی بردن به اهمیت آن.	۱۹
۶		قرآن کریم: «خداوند کسی است که خورشید را روشنایی قرار داد» (یونس، ۵)	-	اشاره به خورشید به عنوان منبع عظیم نور و روشنایی و گرما.	دانش قبلی دانش آموزان	دانش قبلی	تشویق به تفکر انتقادی	اشاره به عظمت خورشید و کمک آن به زندگی راحت‌تر.	۴۹
۶		حشره شب‌تاب در تاریکی شب مقداری نور زرد یا نارنجی از خود تولید می‌کند.	-	معرفی کرم شب‌تاب به‌عنوان شگفتی علمی خلقت.	دانش قبلی	دانش قبلی	درک مفاهیم کلیدی دینی	معرفی چگونگی تولید نور توسط کرم شب‌تاب و تفکر در قدرت و علم الهی.	۵۲
۹		«خداست که دانه‌ها و هسته‌ها را می‌شکافد و می‌رویاند» (انعام، ۹).	-	اشاره به قدرت خدا در روپاندن گیاهان	روش‌های یادگیری	دانش قبلی	درک مفاهیم مهم دینی	تفکر درباره قدرت خداوند در رشد گیاه از دانه.	۶۷
۱۰		چه کسی به چرخ ریسک، توانایی ساختن آشیانه را داده است؟	-	بیان قدرت خدادادی چرخ ریسک در ساخت آشیانه.	تفکر انتقادی و تحلیلی	دانش قبلی	تفکر انتقادی	نمایش فیلم آشیانه‌سازی چرخ‌ریسک را نمایش داده و پرسش پیرامون قدرت خدا	۷۱

جدول (۳) نیز مربوط به کتاب علوم سوم ابتدایی است و نتایج آن، این امکان را به ما می‌دهد که

تصویر کلی تری از توجه به مباحث دینی و معرفتی در این کتاب داشته باشیم.

جدول ۳- مباحث دینی، معرفتی، اسلامی کتاب علوم سوم ابتدایی

مؤلفها	رتبه	متن کتاب	شکل	هدف	پیش نیازها	مهارت‌های مورد نیاز	ارزیابی و سنجش	پیشنهادهایی برای معلمان	شماره صفحه
آموزه‌های اعتقادی	۷	-		آشنایی با یکی از جاذبه‌های زیبای بازتاب نور از سطح آب به کمک تصویر.	آگاهی از محیط	فکر انتقادی	تشویق به فکر انتقادی	بحث درباره بازتاب نور از سطح آب و تصویر اماکن مذهبی.	۶۵
	۷	-		آشنایی با مفهوم آینه تخت و ویژگی‌های آن به کمک تصویر.	دانش قبلی	فکر انتقادی	تشویق به فکر انتقادی	آینه نمادی از خودشناسی و درک عمیق‌تر از وجود انسان است.	۶۹
آموزه‌های اخلاقی و ارزشی	۵	گفت‌وگو درباره مصرف بهینه آب	-	خداشناسی از طریق توجه به نعمت آب.	آگاهی از محیط	مهارت‌های عملی	راهکار صرفه‌جویی آب	خداشناسی از طریق تأمل در نعمت آب.	۵۰
آموزه‌های خلاق و آرزویی	۶	جمع‌آوری اطلاعات درباره هدررفت آب	-	شناسایی موارد هدر رفت آب و ارائه راهکار	آگاهی از محیط	فکر انتقادی	سنجش تغییر ارزش‌های اخلاقی	از دانش‌آموزان خواسته شود برای جلوگیری هدررفت آب راه‌حل‌های قابل اجرا ارائه کنند.	۶۰
	-	-	-	-	-	-	-	-	-
آموزه‌های مناسک	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	۱	مراقب باشیم به جانوران و گیاهان آسیب نزنیم.	-	مراقبت از جانوران و گیاهان به عنوان امانات الهی.	احساسات و عواطف	عاطفی	درک مفاهیم مهم دینی	یادآوری وظیفه انسانی ما در مراقبت از گیاهان و حیوانات.	۸
آموزه‌های عاطفی	۱۳	امام صادق (ع) فرمودند: هر پرنده‌ای به تو پناه آورد به او پناه ده.	-	سفارش به مهربانی نسبت به پرندگان.	احساسات و عواطف	اخلاق	ارزیابی میزان همدلی به موجودات	دعوت به محبت و مهربانی با حیوانات و پرندگانی که نیاز به کمک و پشتیبانی دارند.	۱۲۱

مؤلفان	ردیف	متن کتاب	شکل	هدف	پیش‌نیازها	مهارت‌های موردنیاز	ارزیابی و سنجش	پیشنهادهایی برای معلمان	شماره صفحه
آموزه‌های اجتماعی	-	-	-	-	-	-	-	-	-
آموزه‌های علمی و معرفی	۵	درباره آیه «و جعلنا من الما کلتی حی» با فرزندان گفت‌وگو کنید.	-	بیان نقش آب در به وجود آمدن و ادامه زندگی جهان خلقت.	دانش قبلی	فکر انتقادی	ارزیابی میزان تحلیل مسائل جهان خلقت	بحث در مورد آب به‌عنوان سرمنشأ تداوم حیات.	۴۸
	۷	کرم شب‌تاب در تاریکی نور تولید می‌کند.	-	آشنایی با شگفتی‌های علمی خلقت.	دانش قبلی	فکر انتقادی	درک زیبایی‌های آفرینش	بحث درباره کرم شب‌تاب و شگفتی‌های خلقت.	۶۳
	۱۰	نقش نیروی جاذبه زمین در انجام کارها.	-	آشنایی با نقش جاذبه در زندگی.	روش‌های یادگیری	فکر انتقادی	تفکر انتقادی	بحث درباره نیروی جاذبه و اهمیت آن در زندگی.	۸۹
	۱۳	شگفتی‌های آفرینش: در سواحل جنوبی کابرن ماهی‌هایی با باله‌های بزرگ، بیرون از آب، مدتی در هوا می‌پرند.	-	ماهی بالی یکی از نشانه‌های عظمت و شگفتی خلقت است.	دانش قبلی	فکر انتقادی	درک مفاهیم اساسی دینی	دعوت به تأمل در مسائل شگفت‌انگیز خلقت و پی بردن به قدرت خالق آن‌ها.	۱۱۳
	۱۳	شگفتی‌های آفرینش: وزغ با پاهایش حفره‌هایی در خاک ایجاد می‌کند.	-	آشنایی با رفتار شگفت‌آور وزغ.	دانش قبلی	فکر انتقادی	درک شگفتی‌های آفرینش	بحث درباره وزغ و شگفتی‌های خلقت.	۱۱۷

جدول (۴) به‌تفکیک هریک از کتاب‌های اول تا سوم، میزان گنجاندن مباحث دینی و معرفی را

نمایش می‌دهد.

جدول ۴- درصد فراوانی توجه به مباحث دینی معرفتی در کتاب‌های علوم اول تا سوم مقطع ابتدایی

واحد‌های مرتبط با ساحت دینی	کل واحدهای کتاب	درصد فراوانی مباحث دینی معرفتی
پایه اول	۲۱	۱۰,۳۴
پایه دوم	۳۱	۱۳,۴۱
پایه سوم	۱۱	۷,۲۸

میزان پرداختن به هر مقوله در کتاب‌های علوم تجربی دوره اول دبستان در جدول شماره (۵) آمده است. این جدول شامل مقوله‌های مختلف دینی، اخلاقی و معرفتی است.

جدول ۵- میزان توجه به مقولات دینی، اخلاقی و معرفتی در کتاب‌های علوم تجربی مقطع ابتدایی

مقوله	کتاب علوم اول ابتدایی	کتاب علوم دوم ابتدایی	کتاب علوم سوم ابتدایی	مجموع درصد
آموزه‌های دینی	۳,۵٪	۵٪	۲٪	۱۰,۵٪
آموزه‌های اخلاقی	۴٪	۴,۵٪	۲,۵٪	۱۱٪
آموزه‌های معرفتی	۲٪	۳٪	۱,۵٪	۶,۵٪
آموزه‌های مناسکی	۰,۸٪	۱٪	۰,۳٪	۲,۱٪
جمع کل	۱۰,۳۴٪	۱۳,۴۱٪	۷,۸۲٪	۳۱,۰۳٪

داده‌های جدول شماره (۶) مربوط به تفاوت‌های معنادار بین میانگین رضایت دانشجومعلم‌ان از محتوای مباحث دینی و معرفتی در کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های اول تا سوم ابتدایی است. در این جدول، مقدار رضایت برای کتاب‌های علوم اول و دوم، معنی‌دار ($P < 0.05$) و برای کتاب علوم سوم، بدون اثر معنی‌دار است ($P > 0.05$). نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل واریانس نشان‌دهنده تفاوت‌های معنادار بین میانگین رضایت دانشجومعلم‌ان از محتوای مباحث دینی و معرفتی در کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های اول تا سوم ابتدایی است. این نتایج حاکی از آن است که دانشجومعلم‌ان نسبت به محتوای مباحث دینی و معرفتی در این دو کتاب احساس رضایت بیشتری دارند.

جدول ۶- تحلیل واریانس میزان رضایت دانشجومعلم‌ان از مباحث دینی و معرفتی

کتاب علوم	میانگین رضایت	انحراف معیار	F-Statistic	p-Value
سال اول	۳,۸۰	۰,۷۴	۴,۵۶	۰,۰۱۵
سال دوم	۳,۵۰	۰,۹	۳,۲۵	۰,۰۴۵
سال سوم	۳,۱۰	۱,۰۰	۲,۱۰	۰,۱۲۵

ضریب همبستگی بین سن و رضایت در جدول شماره (۷) معرفی شده است. در این جدول، رابطه معنی‌داری بین سن و میزان رضایت ($-۱۵/۰$) وجود نداشت ($P > 0.05$).

جدول ۷- ضریب همبستگی بین سن و رضایت دانشجومعلم از مباحث دینی و معرفتی کتاب‌های علوم اول تا سوم

متغیرها	ضریب همبستگی (r)	p-Value
سن و میزان رضایت	-0.15	0.45

۴. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به بررسی میزان توجه به مباحث دینی، اسلامی، اخلاقی و معرفتی در کتاب‌های علوم تجربی دوره اول ابتدایی (اول تا سوم) سال تحصیلی ۱۴۰۴-۱۴۰۳ و ارزیابی رضایت دانشجویان معلم از این محتوا پرداخته است. اگرچه کتاب‌ها تلاش کرده‌اند مفاهیم دینی و معرفتی را با محتوای علمی تلفیق کنند؛ اما هنوز فاصله زیادی با اهداف سند برنامه درسی ملی وجود دارد. سند بر ادغام مؤثر مباحث دینی و علمی در محتوای آموزشی تأکید دارد (سپیدنامه و همکاران، ۱۳۹۷)؛ اما نتایج پژوهش نشان می‌دهد که این ادغام به صورت مطلوب انجام نشده است. در این تحقیق، فراوانی مباحث دینی و معرفتی در کتاب علوم اول ابتدایی ۱۰/۳۴ درصد، علوم دوم ابتدایی ۱۳/۴۱ درصد و علوم سوم ابتدایی ۷/۲۸ درصد گزارش شده است. این نوسانات نشان‌دهنده عدم تعادل در توجه به مباحث دینی و معرفتی در این کتاب‌ها است. کتاب علوم تجربی اول ابتدایی رویکرد محدودی نسبت به گنجاندن مفاهیم دینی و معرفتی دارد که بیانگر تمرکز بیشتر بر مفاهیم علمی پایه بوده و برای سنین پایین‌تر، مناسب‌تر است. با این حال، عدم گنجاندن کافی مباحث دینی منجر به شکل‌گیری هویت دینی ضعیف‌تری در دانش‌آموزان می‌شود (ادریس^۱ و همکاران، ۲۰۲۲؛ ريسانن^۲ و همکاران، ۲۰۲۰). در مقابل، افزایش درصد فراوانی به ۱۳/۴۱ درصد در کتاب علوم دوم ابتدایی نشان‌دهنده توجه بیشتری به مباحث دینی و معرفتی است. این افزایش ممکن است ناشی از تغییر رویکرد مؤلفان باشد که تلاش دارند ارزش‌های دینی را در محتوای آموزشی گنجانده و دانش‌آموزان را با مفاهیم اخلاقی آشنا کنند. این موضوع خیلی مهم است، چون کودکانی که در پایه دوم ابتدایی هستند (حدود ۸ ساله) معمولاً در سنی قرار دارند که بهتر می‌توانند مفاهیم دینی و اخلاقی را درک کنند و این مفاهیم به خوبی در ذهن و رفتار آن‌ها جا بیفتند. یعنی این سن، فرصت مناسبی برای تقویت باورها و رفتارهای خوب دینی و اخلاقی در کودکان است (ایود، ۲۰۲۴^۳). کاهش مجدد درصد فراوانی به ۷/۲۸ درصد در کتاب علوم سوم ابتدایی نگرانی‌هایی را ایجاد می‌کند. این کاهش می‌تواند ناشی از تمرکز بیشتر بر روی مفاهیم علمی پیشرفته‌تر باشد که ممکن است موجب غفلت از ارزش‌های دینی و اخلاقی

1. Idris

2. Rissanen

3. EAUDE

شود. همچنین، ممکن است تغییرات در سیاست‌های آموزشی یا رویکردهای جدید تدریس باعث کاهش توجه به مباحث دینی شده باشد (هاموند،^۱ ۲۰۲۲؛ پیرس^۲ و همکاران، ۲۰۲۱). از سوی دیگر، کمبود شکل‌های مرتبط با مباحث دینی در ۳ کتاب یادشده، منجر به جداسازی دین از علم می‌شود. این جداسازی به دانش‌آموزان القاء می‌کند که دین و علم دو حوزه مستقل هستند و هیچ ارتباطی با یکدیگر ندارند. این موضوع به تدریج باعث ایجاد ذهنیت‌هایی می‌شود که دین را به عنوان یک عنصر غیرضروری یا حتی مزاحم در فرآیند یادگیری تلقی کنند. پژوهش‌های قبلی نیز تأکید کرده‌اند که دانش‌آموزان مقطع ابتدایی نیاز دارند مفاهیم علمی را با ارزش‌های دینی خود مرتبط کنند (امیرالدین، ۲۰۲۴؛ لایوینگ و فاستر،^۳ ۲۰۰۰).

نتایج به دست آمده از تحلیل واریانس، حاکی از آن است که میانگین رضایت دانشجویان معلم از محتوای دینی و معرفتی کتاب‌های علوم اول و دوم ابتدایی به ترتیب $3/80$ و $3/50$ است؛ در حالی که برای کتاب علوم سوم ابتدایی این مقدار به $3/10$ کاهش یافت. محتوای کتاب علوم سوم ابتدایی، بیشتر بر مفاهیم علمی تمرکز دارد؛ در نتیجه، ارتباط موضوعات دینی با مباحث علمی کمتر شده است. کاهش میزان توجه به مباحث دینی و معرفتی ممکن است باعث کاهش احساس ارتباط و درک دینی در دانشجومعلمان شده باشد. همچنین، این امکان وجود دارد که دانشجومعلمان انتظارات بیشتری در تلفیق مؤثر مفاهیم علمی با ارزش‌های دینی داشته باشند؛ اما کتاب سوم ابتدایی کمتر موفق عمل کرده است. میانگین رضایت بیشتر از کتاب‌های اول و دوم نشان می‌دهد که این کتاب‌ها بهتر توانسته‌اند مباحث دینی و معرفتی را با درس علوم تجربی ترکیب کنند؛ که ممکن است به خاطر طراحی آموزشی بهتر و محتوای غنی‌تر، پاسخگو به نیازهای آموزشی دانش‌آموزان باشد. افزایش رضایت دانشجومعلمان از محتوای دینی و معرفتی، تأثیر مثبتی بر یادگیری دانش‌آموزان دارد. وقتی دانشجویان احساس رضایت بیشتری از محتوای آموزشی دارند؛ احتمالاً انگیزه بیشتری برای تدریس و انتقال این مفاهیم به دانش‌آموزان خواهند داشت (سلیمی و عبدی، ۱۳۹۶). این امر به تقویت هویت دینی و فرهنگی دانش‌آموزان کمک می‌کند. از سوی دیگر، میانگین رضایت پایین‌تر برای کتاب علوم سوم که بدون اثر معنادار گزارش شده، نشان‌دهنده نیاز به بازنگری محتوای این کتاب است. احتمال دارد نویسندگان نتوانسته باشند تعادل مناسبی بین آموزش علم و ترویج ارزش‌های دینی برقرار کنند؛ که این موضوع نیازمند توجه ویژه‌ای در طراحی محتوای آموزشی است.

1. Hammond

2. Pearce

3. Loving & Foster

با توجه به نوسانات موجود در میزان توجه به مباحث دینی، اهمیت ادغام آموزه‌های دینی با علم، بیش‌ازپیش نمایان می‌شود. این ادغام نه‌تنها به تقویت یادگیری کمک می‌کند؛ بلکه موجب شکل‌گیری تفکر انتقادی و روحیه پرسشگری در دانش‌آموزان می‌شود (نصراللهی و همکاران، ۲۰۲۰). مطالعات قبلی نشان داده‌اند که آموزش همزمان علم و دین می‌تواند انگیزه یادگیری را افزایش دهد و دانش‌آموزان را تشویق کند تا ارتباط معناداری بین مفاهیم علمی و ارزش‌های دینی برقرار کنند (سانتوسو و همکاران، ۲۰۲۲؛ سودادی و همکاران، ۲۰۲۴). بنابراین، ضروری است که برنامه‌ریزان آموزشی نسبت به گنجاندن بیشتر مباحث دینی و معرفتی در محتوای آموزشی اقدام کنند؛ تا فرآیند یادگیری دانش‌آموزان متوازن‌تر و جامع‌تر گردد. با این وجود، در بحث ادغام آموزه‌های دینی با علم، برخی محققان نظرات مخالفی دارند. به‌عنوان مثال، بیلینگزلی و همکاران (۲۰۱۴) معتقدند که ادغام علم و دین منجر به تداخل در فرآیند یادگیری می‌شود و دانش‌آموزان را در مواجهه با مفاهیم علمی دچار سردرگمی می‌کند. آنها بر این باورند که آموزش همزمان این دو حوزه، باعث ایجاد تعارض در ذهن دانش‌آموزان می‌شود؛ به‌ویژه زمانی که مفاهیم علمی با آموزه‌های دینی که ممکن است به‌صورت متعارض ارائه شوند، مواجه می‌شوند. همچنین، هاموند (۲۰۲۲) اشاره می‌کند که تمرکز بر ادغام علم و دین به کاهش کیفیت آموزش علمی منجر می‌شود؛ زیرا معلمان ممکن است بیشتر بر روی ارزش‌های دینی تمرکز کنند و از تدریس عمیق‌تر مفاهیم علمی غافل شوند. این نگرانی‌ها نشان‌دهنده آن است که ادغام آموزه‌های دینی با علم باید با احتیاط انجام شود و نیاز به برنامه‌ریزی دقیق و توجه به نیازهای آموزشی دانش‌آموزان دارد. در مجموع، پژوهش حاضر نشان داد که کتاب‌های علوم تجربی دوره اول ابتدایی در توجه به مباحث دینی و معرفتی دچار عدم تعادل هستند. این نوسانات می‌تواند بر شکل‌گیری هویت دینی دانش‌آموزان تأثیر منفی بگذارد. همچنین، رضایت دانش‌جومعلمان از محتوای این کتاب‌ها نشان‌دهنده نقاط قوت و ضعف در طراحی آموزشی است؛ به‌ویژه در کتاب علوم سوم ابتدایی که نیازمند بازنگری جدی است. این نتایج، ضرورت ادغام مؤثر ارزش‌های دینی با مفاهیم علمی را مورد تأکید قرار می‌دهد؛ تا محتوای آموزشی بتواند به‌طور همزمان نیازهای علمی و تربیتی دانش‌آموزان را پاسخ دهد.

۵. محدودیت‌های پژوهش

این مطالعه با وجود کوشش برای ارائه تحلیلی جامع، با محدودیت‌هایی روبه‌رو بوده است. نخست آنکه، پژوهش تنها در یک مرکز دانشگاه فرهنگیان انجام شده و یافته‌های آن لزوماً قابل تعمیم به سایر مراکز نیست. دوم، استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس، می‌تواند منجر به سوگیری در انتخاب نمونه شود. افزون‌بر این، بررسی محتوای کتاب‌های علوم تجربی تنها به پایه‌های اول تا سوم ابتدایی محدود شده و

نتایج آن شامل مقاطع بالاتر نمی‌شود.

با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهاد می‌شود:

- محتوای برنامه درسی کتاب‌های علوم تجربی مورد بازنگری قرار گیرد؛ تا تعادل بیشتری بین آموزش مفاهیم علمی و ارزش‌های دینی برقرار شود.
- معلمان آموزش ببینند تا توانایی ادغام مباحث دینی با محتوای علمی را داشته باشند. این آموزش‌ها بایستی شامل کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی باشند که بر اهمیت آموزش همزمان علم و دین تأکید دارند.
- منابع آموزشی جدید باید طراحی شوند که شامل فعالیت‌ها و پروژه‌های کاربردی باشند و دانش‌آموزان را تشویق کنند تا ارزش‌های دینی را در کنار یادگیری علمی تجربه کنند.

— منابع —

- جعفری هرندی، رضا (۱۳۹۷). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی علوم پایه دوره ابتدایی ایران براساس مؤلفه‌های تفکر ادوارد دوبنو. *اندیشه‌های نوین در آموزش و پرورش*، ۱۴(۳)، ص ۱۳۷-۱۶۲.
- سپیدنامه، بهروز؛ فراستخواه، مقصود؛ رحمانی، جبار (۱۳۹۷). گفتمان علم و دین در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. *مطالعات توسعه اجتماعی- فرهنگی*، ۶(۴)، ص ۹-۳۴.
- سلیمی، جمال؛ عبدی، آرش (۱۳۹۶). پدیدارشناسی ادراک دانشجویان از عناصر آموزشی در دانشگاه: مطالعه موردی مفهوم «صلاحیت‌های آموزشی» مدرسان. *مطالعات برنامه‌ریزی آموزشی*، ۶(۱۲)، ص ۳۰-۴۶.
- علویان، فیروزه؛ دهقان کلیشادی، فاطمه (۱۴۰۳). تحلیل بُعد علمی- فناوری علوم تجربی: نگاهی نو به سند تحول بنیادین. *پژوهش و نوآوری در آموزش ابتدایی*، ۶(۱)، ص ۱۳۹-۱۵۹.
- مقیمیان، ریحانه و همکاران (۱۴۰۳). تربیت تمام‌ساحتی و محیط‌های یادگیری. *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، شماره ۷۵، ص ۱۶۷-۱۸۲.
- نوذری، محمود (۱۳۹۱). آموزش دین در دوران کودکی؛ تحلیل انتقادی یک رویکرد روان‌شناختی. *تربیت اسلامی*، ۶(۱۳)، ص ۱۷۳-۱۹۲.
- نوروزیان، سید یاسر و همکاران (۱۳۹۹). ادبیات فارسی و تعلیم و تربیت دینی؛ با محوریت کتاب‌های فارسی دوره متوسطه اول. *پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی*، ۲۱(۱۰)، ص ۲۰۳-۲۶۵.
- نوروزی‌نژاد، محمد؛ طباطبایی، مینو (۱۳۹۹). رویکرد تربیت اسلامی در شش ساحت سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش. *International Multidisciplinary Journal of Pure Life*، ۷(۲۱).
- Amiruddin, M.H. (2024). The Integration of the Nature of Science and Religion to Increase Students' Religious Beliefs in Acquiring Scientific Knowledge at the Elementary School. *Jurnal Prima Edukasia*, 12(1), p. 140-155.
- Anto, A.H.F., Rahmawati, D.A. & Martiarini, N. (2023). The Integration of National and Religious Identity: an Overview of Identity Development in Elementary Schools. *Analisa: Journal of Social Science and Religion*, 8(2), p. 237-255.
- Baurain, B. (2016). *Religious faith and teacher knowledge in English language teaching*. Cambridge Scholars Publishing.
- Billingsley, B., Riga, F., Taber, K.S. & Newdick, H. (2014). Secondary school teachers' perspectives on teaching about topics that bridge science and religion. *Curriculum Journal*, 25(3), p. 372-395.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), p. 77-101.
- Eaude, T. (2024). The role of culture and traditions in how young children's identities are constructed. In: *Children's Spirituality and Traditions* (pp. 7-21). Routledge.
- Halstead, J.M. & Taylor, M.J. (2000). Learning and teaching about values: A review of recent research. *Cambridge journal of education*, 30(2), p. 169-202.
- Hammond, P.E. (2022). *The sacred in a secular age: Toward revision in the scientific study of religion*. Univ of California Press.
- Idris, M., Bin Tahir, S.Z., Wilya, E., Yusriadi, Y. & Sarabani, L. (2022). Availability and Accessibility of

- Islamic Religious Education Elementary School Students in Non-Muslim Base Areas, North Minahasa, Indonesia. *Education Research International*, 2022(1), p. 6014952.
- Loving, C.C. & Foster, A. (2000). The religion-in-the-science-classroom issue: Seeking graduate student conceptual change. *Science Education*, 84(4), p. 445-468.
- McGuire, M.B. (2008). *Lived religion: Faith and practice in everyday life*. Oxford University Press.
- Nasrollahi, Z., Eskandari, N., Adaryani, M.R. & Tasuji, M.H.H.R. (2020). Spirituality and effective factors in education: A qualitative study. *Journal of education and health promotion*, no. 9.
- Nasucha, M.R. & Khozin, K. (2023). Synergizing islamic religious education and scientific learning in the 21st century: A systematic review of literature. *Jurnal Pendidikan Agama Islam (Journal of Islamic Education Studies)*, 11(1), p. 109-130.
- Parker, D.J. (2022). *Critical Thinking Skills in a Postsecondary World Religion Course to Improve Religious Tolerance*. Concordia University Chicago.
- Pearce, J., Stones, A., Reiss, M.J. & Mujtaba, T. (2021). Science is purely about the truth so I don't think you could compare it to non-truth versus the truth. Students perceptions of religion and science, and the relationship (s) between them: religious education and the need for epistemic literacy. *British Journal of Religious Education*, 43(2), p. 174-189.
- Rissanen, I., Ubani, M. & Sakaranaho, T. (2020). *Challenges of religious literacy in education: Islam and the governance of religious diversity in multi-faith schools*. The challenges of religious literacy: The case of Finland, p. 39-53.
- Santoso, S., Lukitasari, M. & Hasan, R. (2022). School-community collaboration in inquiry-based learning to strengthen religious character and improve learning outcome of students. *International Journal of Instruction*, 15(3), p. 913-930.
- Sudadi, S., Hasbullah, A., Masduki, Y., Istiqomah, N. & Pranajaya, S.A. (2024). Application of the Online Collaborative Learning Platform in Islamic Religious Education Learning: Its Impact on Academic Achievement and Student Learning Motivation. *Journal Neosantara Hybrid Learning*, 2(1), p. 302-317.
- Susanti, A., Jie, L., Mahmudah, S., Yusnita, E. & Halim, C. (2024). Exploring the Benefits of Learning Applications in Increasing Achievement and Motivation in Islamic Religious Education. *Journal Neosantara Hybrid Learning*, 2(1), p. 332-343.
- Vermeer, P. & Van Der Ven, J. (2001). Religious identity formation: An educational approach. *International Journal of Education and religion*, 2(1), p. 107-125.